

■ پراکندگی موضوعی و میزان استفاده از کتاب‌ها

در کتابخانه عمومی کتابخانه ملی

رضا پورعبادی | زهره میرحسینی | نرگس نشاط

■ چکیده

هدف: شناسایی میزان پراکندگی موضوعی کتاب‌های موجود در کتابخانه عمومی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در رده‌های موضوعی مختلف و میزان استفاده مراجعان از این منابع است. روش/ رویکرد پژوهش: در این پژوهش، از روش‌های تحلیل مجموعه و ارزیابی کاربران و استنتاج بر مبنای اصول معتبر استفاده شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد بیش از ۵۰/۳۵ درصد کتاب‌ها فقط به دو رده موضوعی فلسفه و دین (B) و زبان و ادبیات (P) اختصاص یافته است. میانگین کل امانت کتاب‌های مجموعه عدد ۰/۶۱ هست که رقم بسیار پایینی را نشان می‌دهد. ۷۴/۸۳ درصد کتاب‌های مجموعه حتی یکبار به امانت نرفته و فقط ۱۷/۴۳ درصد اعضای فعال حداقل یک بار کتاب به امانت گرفته‌اند. سرانه امانت عدد ۱/۳۴ به ازای هر نفر از جمعیت ۵۱۲۶۲ نفری را نشان می‌دهد. شاخص در دسترس بودن مجموعه کتابخانه عمومی نیز ۹۶/۱۱ درصد برآورد شد. در نهایت مشخص شد بین تعداد کتاب‌ها با تعداد امانت همبستگی مثبت و بین تعداد کتاب‌ها با میانگین امانت همبستگی منفی وجود دارد. بین میانگین استفاده از کتاب‌ها در رده‌های موضوعی مختلف نیز تفاوت معناداری وجود دارد.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان‌دهنده عدم توازن لازم در مجموعه کتابخانه عمومی بر حسب علایق مراجعان بوده، لذا تغییرات بنیادی در بخش انتخاب منابع، مدیریت مجموعه، ارزیابی و وجین و در کل نظام مجموعه‌سازی کتابخانه عمومی ضروری به نظر می‌رسد.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه ملی، میزان استفاده، پراکندگی موضوعی، تحلیل مجموعه

پراکندگی موضوعی و میزان استفاده از کتاب‌ها در کتابخانه عمومی کتابخانه ملی

رضا پورعبادی^۱ | زهره میرحسینی^۲ | نرگس نشاط^۳

دریافت: ۱۳۹۳/۰۲/۰۹ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۷/۲۴

مقدمه

کتابخانه عمومی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، که زیرمجموعه گروه مخازن در مدیریت اطلاع‌رسانی کتابخانه ملی ایران است در سال ۱۳۸۵ افتتاح شد. این مجموعه با داشتن مجموعه‌ای بالغ بر ۱۶۵۴۶۷ نسخه کتاب (فارسی و عربی) در مخزن، ۱۰۰۰۰۰ نسخه کتاب در تالار مرجع به بیش از ۱۲۲۰۰۰ عضو ثبت‌شده (که البته همه آنها فعال نیستند) در کنار سایر بخش‌ها ارائه خدمت می‌نماید.^۴

کتابخانه عمومی کتابخانه ملی هرچند یکی از تالارها و مخازن کتابخانه به‌شمار می‌رود، اما با توجه به هدف تأسیس آن، شکستن تابوی امانت کتاب به بیرون از سازمان فارغ از دغدغه حفظ میراث مکتوب است، نوعی کتابخانه عمومی، پژوهشی و تخصصی به‌شمار می‌رود.

حجم انبوه اطلاعات تولید شده به‌صورت چاپی و غیرچاپی، گزینش و انتخاب مواد را به حساس‌ترین و خطیرترین مسئولیت یک کتابخانه تبدیل کرده است. شکست یا موفقیت خدمات عمومی کتابخانه نتیجه فراهم‌آوری و گسترش مناسب و توانمند مجموعه یا عدم تناسب و ناتوانی مجموعه است (گاردنر^۵، ۱۳۷۶).

مسلماً یکی از ارکانی که همواره بر مجموعه‌سازی و انتخاب مواد تأثیر مستقیم می‌گذارد جامعه استفاده‌کننده مجموعه است. رانگانانان به استفاده‌کنندگان به‌منزله هسته مرکزی کلیه فعالیت‌های کتابخانه‌ای می‌نگرد و تأکید می‌ورزد که همه تلاش‌ها باید در راستای برآورد نیاز آنان صورت پذیرد (کارنا^۶، ۱۳۷۳).

۱. کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال (نویسنده مسئول)
poorebadi@gmail.com
۲. استادیار و عضو هیأت علمی گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال
z_mirhosini@iau-tnb.ac.ir
۳. دانشیار و عضو هیأت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
narges_neshat@yahoo.com
۴. آمار تا تاریخ 1/7/1391
5. Gardner, Richard K.
6. Karuna

ارزیابی مجموعه اندازه‌ای را می‌سنجد که مجموعه، اهداف، نیازها و مأموریت کتابخانه و سازمان مادر را برآورده می‌کند؛ و تحلیل مجموعه اهداف بسیاری را پوشش می‌دهد. با افزایش آگاهی در مورد مجموعه کتابخانه و استفاده از آن، کمیته انتخاب می‌تواند فهم بهتری نسبت به میزان برآورده شدن اهداف و مأموریت‌های کتابخانه پیدا کند و فعالیت‌های مدیریتی و مجموعه‌سازی را برای افزایش تناسب بین مجموعه و مأموریت‌ها تعدیل کند (جانسون^۱، ۱۳۸۹).

تحلیل مجموعه به معنای تشریح مجموعه کتابخانه و تشریح استفاده از آن است. به طور مثال، در تحلیل مجموعه، تعداد عناوین موجود برای یک موضوع خاص، قالب‌های موجود در مجموعه، سن و شرایط مجموعه، دامنه و عمق پوشش مجموعه، زبان‌هایی که منابع به آن زبان‌ها موجودند، و استفاده یا عدم استفاده از مجموعه توسط کاربران مورد بررسی قرار می‌گیرد. لذا، کتابداران باید پیوسته جامعه استفاده‌کننده را بشناسند و به‌طور مستمر انتظارات و نیازهای کاربران را ارزیابی کنند، به گونه‌ای که بتوانند به تعادل مطلوبی از مجموعه و خدمات دست یابند (جانسون، ۱۳۸۹).

از طریق مطالعه دقیق گرایش‌های موضوعی جامعه استفاده‌کنندگان و تعیین نیازهای اطلاعاتی آنان می‌توان نسبت به ارزیابی مجموعه و تشخیص و رفع خلأهای موجود گامی مؤثر برداشت.

در این زمینه، پژوهش‌های متعددی انجام شده است، ولی کمتر با روش تحلیل مجموعه به این مهم پرداخته شده است. به‌طور مثال، رداد (۱۳۷۸) به بررسی گرایش‌های موضوعی استفاده‌کنندگان کتابخانه مرکزی و کتابخانه‌های اقماری آستان قدس رضوی در مشهد پرداخت. یافته‌ها نشان داد موضوعات ادبیات، علوم عملی و دین پرستاده‌ترین و هنر و زبان کم‌استفاده‌ترین موضوعات را تشکیل دادند. مجموعه در موضوعاتی نظیر هنر، زبان، علوم عملی و علوم خالص با ضعف اندکی و در موضوعات دین با تراکم روبه‌رو بوده است. همچنین مشخص شد بین مجموعه کتابخانه و گرایش‌های موضوعی استفاده‌کنندگان به‌طور میانگین کمتر از ۷۰ درصد همبستگی وجود دارد.

همچنین، باجلان (۱۳۸۰) به بررسی پراکندگی موضوعی مجموعه کتابخانه عمومی شهید باهنر بروجرد و میزان استفاده از مجموعه به تفکیک مقوله‌های موضوعی در سال ۱۳۸۰ پرداخت. یافته‌های وی نشان داد که رده دین با ۲۴/۶۵ درصد بیشترین و رده زبان و زبان‌شناسی با ۱/۱۶ درصد کمترین تعداد کتاب را در مجموعه دارند. بررسی میانگین استفاده نیز مشخص کرد که رده ادبیات با میانگین ۱/۷ بیشترین و رده هنر با میانگین ۱/۴۷ و علوم

1. Johnson

عملی با ۱/۴۳ به ترتیب در ردیف‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند. کمترین میزان استفاده مربوط به رده زبان و زبان‌شناسی با میانگین ۰/۲ بوده است. یافته‌ها همچنین نشان داد که ۶۴/۶۹ درصد کل کتاب‌ها اصلاً به امانت نرفته‌اند.

سلیمانی (۱۳۸۵) نیز به بررسی پراکندگی موضوعی مجموعه کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی دانشگاه امام صادق(ع) و میزان استفاده از آن به تفکیک رده‌های موضوعی پرداخت. در کتاب‌های فارسی و عربی رده فلسفه و دین با ۳۶/۶۲ درصد، بیشترین و رده علوم دریایی، با ۰/۰۱ درصد کمترین و در کتاب‌های لاتین رده‌های اقتصاد و مدیریت با ۴۱/۹۴ درصد بیشترین و کتاب‌های علوم دریانوردی با ۰/۰۲ درصد کمترین کتاب را داشتند. میانگین استفاده از کتاب‌های فارسی و عربی ۲/۳۲ و کتاب‌های لاتین ۰/۵۱ بوده است. در کتاب‌های فارسی بالاترین میزان استفاده رده فناوری با ۴/۶۲ درصد و کمترین میزان رده علوم دریانوردی با ۰/۳۵ بوده است. در کتاب‌های لاتینی، بالاترین میزان استفاده رده حقوق با میانگین ۱/۴۹ درصد و کمترین میزان رده‌های علوم دریانوردی، پزشکی و موسیقی بوده‌اند که اصلاً امانت نرفته‌اند. همچنین مشخص شد حدود ۶۰ درصد عناوین فارسی و عربی و نزدیک به ۸۷ درصد از عناوین کتاب‌های لاتینی اصلاً مورد استفاده قرار نگرفتند. در نهایت مشخص شد میانگین استفاده از کتاب‌های فارسی و عربی به‌طور معناداری بیشتر از کتاب‌های لاتینی است، در حالی که اختلاف معناداری بین میانگین استفاده از کتاب‌های رده‌های موضوعی مختلف وجود ندارد.

موسوی و تاج‌الدینی (۱۳۸۸) طی پژوهشی به بررسی کتاب‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه شهید باهنر کرمان، پراکندگی موضوعی و گزارش استفاده پرداختند. در کتاب‌های فارسی، رده فلسفه و دین با ۲۱/۹۷ درصد بیشترین؛ و رده علوم دریانوردی با ۰/۰۳ درصد کمترین سهم و در کتاب‌های لاتین رده‌های علوم با ۵۱/۷۹ درصد بیشترین و علوم دریانوردی و موسیقی با ۰/۰۵ درصد کمترین میزان منابع را در مجموعه داشتند. بررسی میانگین استفاده نشان داد در کتاب‌های فارسی رده فناوری با ۳/۷۹ بالاترین و رده علوم نظامی با ۰/۳۵ کمترین میزان استفاده را داشته‌اند. در کتاب‌های لاتین رده فناوری با ۱/۴۹ بیشترین و در مقابل هیچ‌یک از کتاب‌های رده موسیقی، علوم نظامی و علوم دریانوردی به امانت نرفته‌اند. همچنین مشخص شد که میانگین استفاده از کتاب‌های فارسی به‌طور معناداری بیشتر از کتاب‌های لاتین است و این در حالی است که تفاوت معناداری میان استفاده از کتاب‌های رده‌های موضوعی مختلف وجود ندارد.

واروک^۱ (۱۹۹۰) در پژوهشی دیگر، به بررسی نیازهای اطلاعاتی روستانشینان امریکا و نقش کتابخانه‌های عمومی با هدف تعیین علایق جامعه مورد پژوهش پرداخت و تعداد ۳۵۰۰ پرسشنامه در میان استفاده‌کنندگان بزرگسال (حداقل ۱۷ ساله) کتابخانه‌های عمومی توزیع

1. Vavrek

و جمع‌آوری کرد. وی دریافت که اخبار ملی (۱۳۷۱۶ امتیاز)، اخبار محلی (۱۳۴۳۱ امتیاز)، کتاب‌های پر فروش^۱ (۱۳۳۹۷ امتیاز) و برنامه‌های آموزشی (۱۳۳۱۳ امتیاز) پرمراجعه‌ترین و سرمایه‌گذاری و تجارت محلی (۹۷۱۷ امتیاز) مسائل حقوقی (۹۸۷۹ امتیاز) کاریابی و تغییر شغل (۹۹۱۱ امتیاز) کم‌مراجعه‌ترین موضوعات بودند. کتاب‌های مرجع (۱۴۸۲۸ امتیاز) و کتاب‌های پر فروش (۱۴۱۸۱ امتیاز) موضوعاتی بودند که بالاترین میزان علاقه و تجارت محلی (۹۹۳۲ امتیاز) و مسائل حقوقی (۱۰۲۰۸ امتیاز) کمترین علاقه را به خود اختصاص دادند.

استلماخ^۲ (۱۳۷۷) نیز در نتایج یک نظرسنجی که از استفاده‌کنندگان کتابخانه‌های عمومی چند ناحیه از روسیه در سال ۱۹۹۴ انجام گرفته بود نشان داد که بیشترین درصد استفاده‌کنندگان (۱۳ درصد) علاقه‌مند به امانت گرفتن کتاب‌های جنایی بوده‌اند. داستان‌های علمی تخیلی با ۷/۴ درصد، داستان‌های ماجراجویی ۶/۲ درصد، کتاب‌های تاریخی ۵/۸ درصد و رمان‌های عشقی و ملودرام با ۵/۱ درصد در رده‌های بعدی قرار داشتند. کمترین درصد بین موضوعات مورد علاقه نیز عبارت بودند از خاطرات جنگ جهانی دوم با ۰/۲ درصد و داستان‌های ترسناک و کتاب‌های محیط زیست با ۰/۷ درصد.

اوتسنمن^۳ و همکاران (۱۹۹۵) با هدف بررسی زمینه مشابهت الگوهای امانت بین کتابخانه‌های عمومی و میزان امانت مقوله‌های مختلف موضوعی در میان شعب کتابخانه‌های عمومی ایندیاناپولیس^۴ انجام دادند. نتایج نشان داد که کتاب‌های داستانی بزرگسالان در میان موضوعات مختلف بالاترین میزان امانت را داشته است. در این پژوهش میزان امانت کتاب‌های مربوط به ماجراهای اسرارآمیز، داستان‌هایی وسترن، داستان‌های علمی تخیلی و زبان و زبان‌شناسی به ترتیب چهار اولویت بعدی را تشکیل می‌دادند. کتاب‌های تاریخ و تاریخ امریکا کمترین میزان امانت را به خود اختصاص داده بودند.

در حال حاضر، انتخاب و تهیه منابع کتابخانه عمومی کتابخانه ملی متکی به قانون واسپاری است و سایر راه‌های فراهم‌آوری همچون مبادله، اهدا و خرید نقش کمی در آن ایفا می‌کنند. گرچه در این شیوه مجموعه‌سازی به دلیل نداشتن حق انتخاب اولیه، نوعی اجبار در انتخاب حاصل می‌شود اما با توجه به محدودیت‌های موجود در نگهداری منابع و علاقه‌مندی مراجعان به موضوعات خاص می‌توان در تعداد نسخه‌ها و نیز وجین مجموعه در این مخزن دستورالعمل‌های مدوئی را تنظیم کرد. از آنجا که کتابخانه عمومی همانند دیگر بخش‌های کتابخانه ملی میزبان مراجعان زیادی در سطح تحصیلات کارشناسی به بالا، پژوهشگران و محققان است، بررسی میزان استفاده از مجموعه این کتابخانه به تفکیک مقوله‌های موضوعی لازم است تا علایق و نیازهای مطالعاتی آنان را مشخص کند. از آنجا که تاکنون تحلیل مجموعه کتابخانه عمومی، به صورت علمی و مستند صورت گرفته پژوهش حاضر بر آن شد

1. Best Sellers
2. Stelmakh
3. Ottensmann
4. Indianapolis

تا به ارزیابی و تحلیل این مجموعه از نظر پراکندگی موضوعی منابع؛ وضعیت امانت منابع؛ ویژگی جمعیت‌شناختی اعضا و نحوه استفاده از مجموعه پردازد.

روش‌شناسی

در این پژوهش، از روش تحلیل مجموعه که از تکنیک‌های ارزیابی کتابخانه است در کنار شیوه‌های تحلیل مبتنی بر کاربر و مبتنی بر امانت استفاده شده است. برای گزارش‌گیری از نرم‌افزار کتابخانه ملی (رسا) استفاده و آمار مجموعه کتابخانه تا اول مهرماه سال ۱۳۹۱ برحسب مدرک^۱ محاسبه شد.

براساس نظام مورد استفاده در کتابخانه عمومی (نظام رده‌بندی LC)، رده‌های مختلف، به‌عنوان مقوله‌های موضوعی در ۲۲۹ رده اصلی و فرعی بررسی و در نهایت به‌دلیل تعدد بسیار، به‌جز رده‌های گسترش زبان فارسی (KMH، BP، LGR، DSR، BBR و PIR) همه آنها تحت رده اصلی محاسبه شدند.

در این پژوهش نمونه‌گیری انجام نشده و تمام مجموعه موردنظر به‌صورت جداگانه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. کتاب‌های لاتین به دلیل تعداد بسیار اندک و نیز اعضای غیرفعال (معلق) به‌دلیل عدم امکان دسترسی به کتابخانه از جامعه پژوهش حذف شدند.

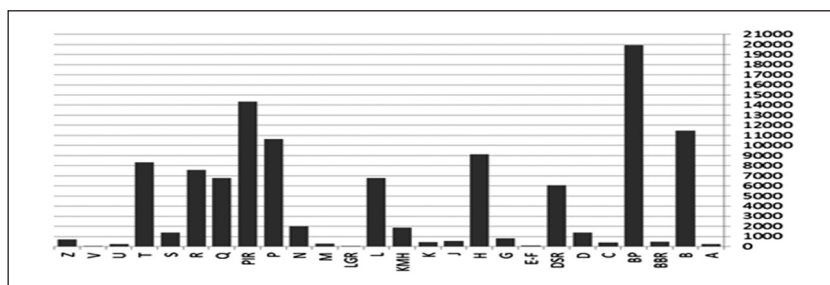
کلیه آمار از فرم‌های گزارش‌گیری مختلف در زیر منوهای مرتبط نرم‌افزار رسا استخراج و پس از تصفیه اطلاعات اضافی در نرم‌افزارهای v6.5.1 Notepad++ و Microsoft Excel 2010 در قالب چک‌لیست‌های رایانه‌ای مرتب شده و سپس با توجه به فیلدهای مشترک در هر یک از چک‌لیست‌ها، با یکدیگر مرتبط و همسان‌سازی شدند و در نهایت اطلاعات آنها برای استخراج آمارهای نهایی به شرح ذیل ترکیب شدند:

۱. ۱۱۱۹۷۹ مدرک، متشکل بر ۱۶۵۴۶۷ نسخه؛
۲. ۶۸۶۹۱ مورد امانت طی ۱۸ ماه از فروردین ۱۳۹۰ تا شهریور ماه ۱۳۹۱؛
۳. ۵۱۲۶۲ نفر عضو به‌عنوان اعضای فعال از ۱۲۲۱۴۲ نفر عضو کتابخانه (هر عضوی که حتی یک روز در این بازه زمانی به کتابخانه دسترسی داشته است مورد بررسی قرار گرفته است). ضعف برنامه جامع کتابخانه ملی (رسا) در ارائه گزارشات تخصصی؛ کندی نرم‌افزار در ارائه گزارشات قطعی و اعلام خطای سیستمی مکرر در حین گزارش‌گیری؛ ارائه خروجی‌های نامفهوم برای بازخوانی در سایر نرم‌افزارهای کاربردی؛ عدم ارائه گزارشات تخصصی براساس فیلدهای مورد انتظار؛ وجود محدودیت در دریافت گزارش‌های موجود به‌خصوص برای جستجو‌هایی با تعداد بالای مدرک؛ تعداد بالای اعضای معلق در کتابخانه ملی و حجم نسبتاً قابل توجه ورود اطلاعات اشتباه و نیز کم بودن پیشینه تحقیق به‌روز و با گستردگی موردنظر

۱. تمام کتاب‌های موجود در کتابخانه ملی براساس مشخصات کتابشناختی خود دارای یک شماره مدرک منحصر به فرد هستند. تغییر در عناصر توصیفی کتابشناختی منجر به اختصاص شماره مدرک‌های مجزا برای هر کتاب خواهد شد. در صورتی که کتاب‌ها دارای جلد و نسخه‌های متعدد باشند همه آنها تحت یک شماره مدرک منظور می‌شوند.

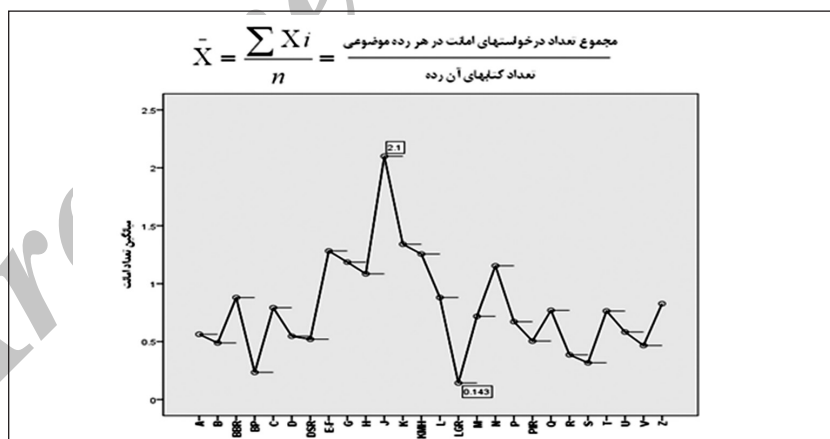
در منابع ایرانی و خارجی از جمله محدودیت‌های موجود در این پژوهش بودند.

یافته‌ها

نمودار ۱. توزیع فراوانی کتاب‌های موجود در مخزن بر اساس رده‌های موضوعی

داده‌ها در نمودار ۱ نشان می‌دهد که رده‌های موضوعی، (BP) با اختصاص ۱۹۹۴۵ مدرک و ۱۷/۸۱ درصد؛ (PIR) با ۱۴۳۲۹ مدرک و ۱۲/۸۰ درصد و (B) با ۱۱۴۵۸ مدرک و ۱۰/۲۳ درصد بالاترین و رده‌های (V) با ۱۵ مدرک و ۰/۰۱ درصد؛ (LGR) با ۷۰ مدرک و ۰/۰۶ درصد و (E-F) با ۸۵ مدرک و ۰/۰۸ درصد، کمترین موجودی را از نظر تعداد فراوانی در مخزن کتابخانه عمومی دارا هستند.

نمودار ۲. میانگین میزان امانت کتاب‌های موجود در مخزن بر اساس رده‌های موضوعی

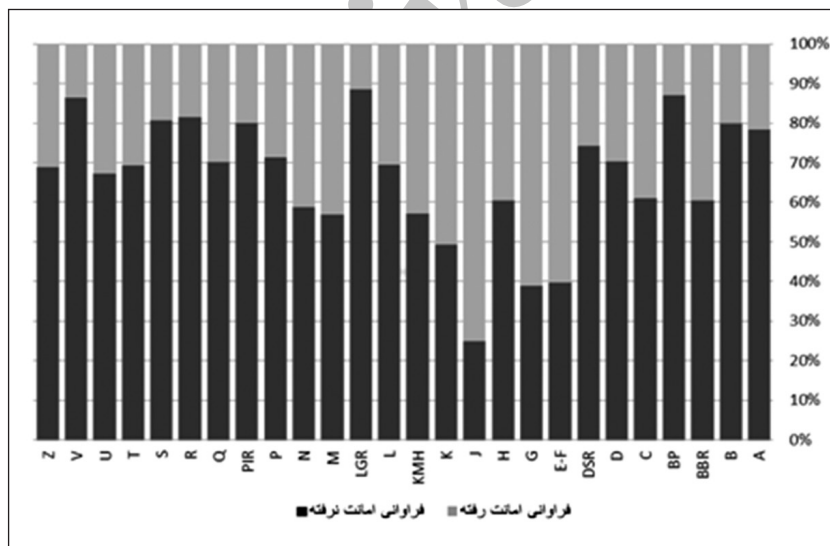
نمودار ۲ نشان می‌دهد که رده (J) با داشتن میانگین ۲,۱۰ بالاترین میزان استفاده و بعد از آن رده‌های (K) با میانگین ۱/۳۴ و (E-F) با میانگین ۱/۲۸ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در مقابل کمترین میزان استفاده مربوط به رده‌های (BP)، (LGR) و (S) به ترتیب با

میانگین‌های ۰/۱۴، ۰/۲۳ و ۰/۳۲ است. همچنین نتایج نشان می‌دهد، میانگین استفاده کل کتاب‌های مجموعه ۰/۶۱ است.

داده‌های نمودار ۳ و ۴ نشان می‌دهد که رده‌های موضوعی، (LGR) با ۸۷/۵۷ درصد و (BP) با ۸۷/۱۵ درصد و (V) با ۸۶/۶۷ درصد بالاترین و رده‌های (J) با ۲۵/۰۹ درصد، (G) با ۳۹/۰۳ درصد و (E-F) با ۴۰ درصد، کمترین میزان کتاب‌های به امانت‌نرفته را دارا هستند. همچنین ۷۴/۸۳ درصد کل کتاب‌ها در بازه زمانی موردنظر حتی یک بار به امانت‌نرفته‌اند. داده‌های نمودار ۵ نیز نشان می‌دهد که ۵۲/۲۲ درصد کتاب‌ها یک بار، ۴۵/۶۱ درصد بین ۲ تا ۱۰ بار و ۲/۱۷ درصد کتاب‌ها بیش از ۲۰ بار استفاده شده است. بالاترین مراجعه به یک کتاب نیز ۹۲ بار است.

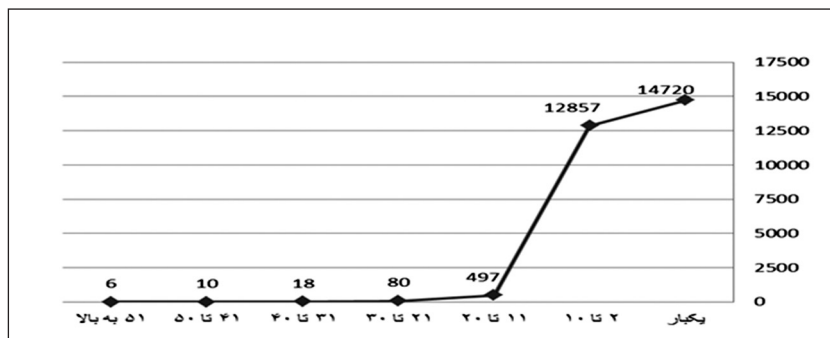

نمودار ۳. فرآوانی کتاب‌های به امانت‌نرفته در کل

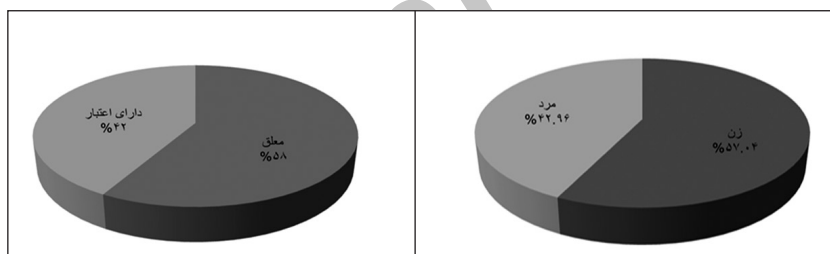
نمودار ۴. فرآوانی کتاب‌های به امانت‌نرفته در هر یک از رده‌های موضوعی

نمودار ۵. فراوانی مراجعه مجدد به کتاب‌های به امانت رفته

داده‌های جمعیت‌شناختی اعضا و وضعیت عضویت آنها در نمودار ۶ و ۷، نمایان است. همانطور که ملاحظه می‌شود تنها ۴۲ درصد معادل ۵۱۲۶۲ نفر اعضای کتابخانه دارای کارت فعال بوده و از این تعداد ۲۹۲۴۰ نفر معادل ۵۷/۰۴ درصد زن و ۲۲۰۲۲ نفر معادل ۴۲/۹۶ درصد را مردان تشکیل می‌دهند.

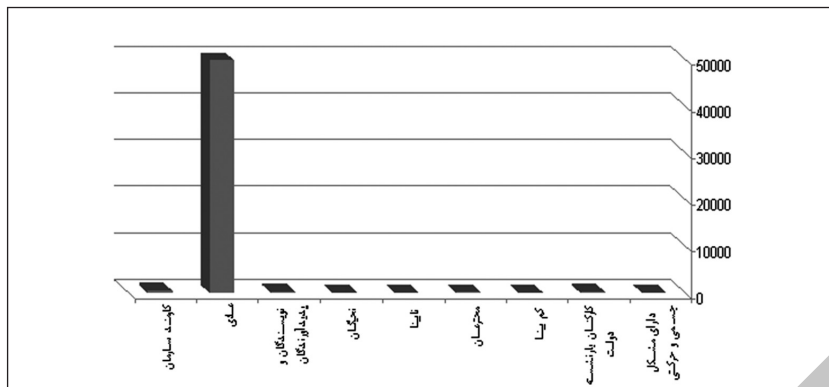

نمودار ۶. وضعیت اعتبار اعضا

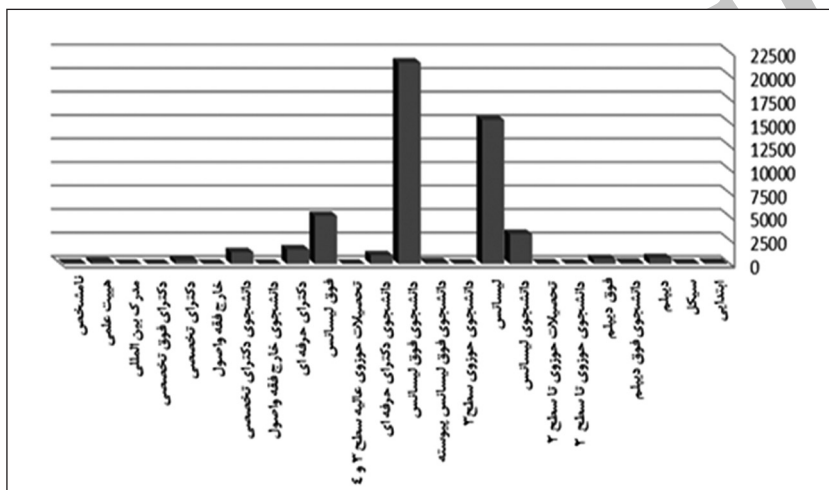
نمودار ۷. جنسیت اعضا

داده‌های آماری منعکس شده در نمودار ۸ بیان می‌کند که در میان اعضای فعال در دوره زمانی مورد پژوهش، ۹۷/۲۴ درصد اعضا معادل ۴۹۸۴۸ نفر را افراد عادی بدون شرایط عضویت خاص تشکیل می‌دهند. مابقی اعضای دارای شرایط ویژه و خاص، در بین اعضا هستند.

همچنین ۴۱/۷۸ درصد اعضای فعال را دانشجویان فوق لیسانس؛ ۲۹/۸۹ درصد لیسانس و ۹/۹۹ درصد را اعضای دارای مدرک تحصیلی فوق لیسانس تشکیل می‌دهند. بیش از ۶/۷۴ درصد اعضا را اعضای دارای مدارک تحصیلی بالاتر از فوق لیسانس و نیز ۲/۷۸ درصد دارای مدرک پایین‌تر از لیسانس هستند (نمودار ۹).

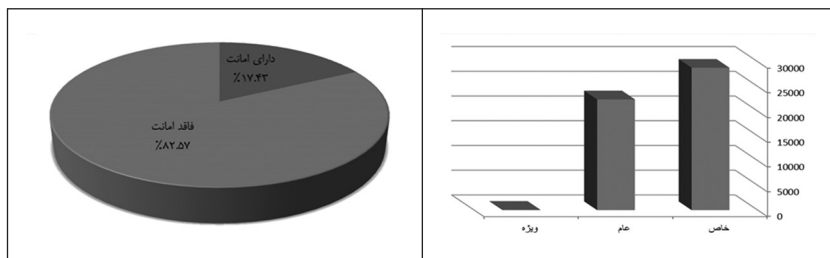
شماره ۸. شرایط ویژه اعضا

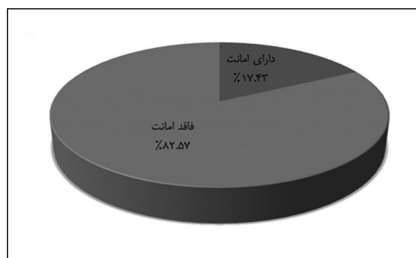
شماره ۹. میزان تحصیلات اعضا

باتوجه به میزان تحصیلات و شرایط ویژه اعضای سطوح دسترسی، نتایج نشان می دهد ۵۶/۱۷ درصد اعضا دارای سطح دسترسی خاص؛ ۴۳/۶۹ درصد سطح دسترسی عام و ۰/۱۴ درصد سطح دسترسی ویژه به منابع کتابخانه ملی را دارا هستند (نمودار ۱۰). در مجموع، ۱۷/۴۳ درصد اعضای فعال حداقل یک بار از کتابخانه عمومی کتاب به امانت برده اند و ۸۲/۵۷ درصد حتی یک بار برای دریافت کتاب از کتابخانه عمومی مراجعه نکرده اند. در این میان ۱۷/۷۲ درصد استفاده کنندگان از مجموعه فقط یک بار، ۶۲/۰۶ درصد (۲ - ۱۰ نوبت) و ۱۱/۷۹ درصد (۱۱ - ۲۰ نوبت) از مجموعه کتابخانه عمومی درخواست امانت داشته اند. ۸/۴۴ درصد نیز بیش از ۲۰ بار کتاب به امانت گرفته اند. فعال ترین عضو کتابخانه نیز در این بازه زمانی ۱۶۵ کتاب به امانت گرفته است.

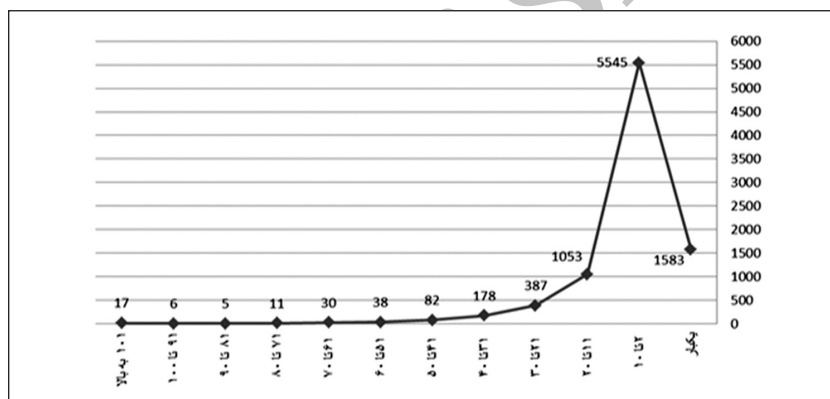
میزان سرانه امانت در نمودار ۱۳ مشخص می‌کند که سرانه امانت در بازه زمانی مورد نظر ۱/۳۴ بوده است. رده‌های (H) با ۰/۱۹۳، (PIR) با ۰/۱۴۱ و (P) با ۰/۱۴۰ بالاترین و در مقابل رده‌های (LGR) (V) با سرانه امانت صفر و (E-F) با ۰/۰۰۲ کمترین سرانه امانت کتاب به‌ازای جمعیت مشمول را دارا هستند.

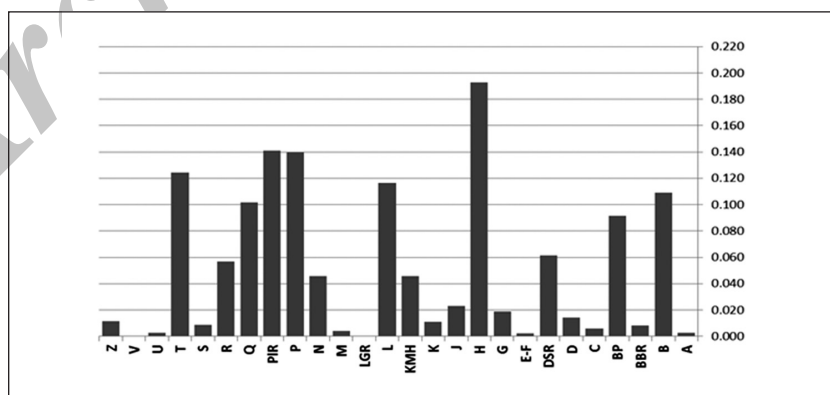
نمودار ۱۱. وضعیت امانت اعضا

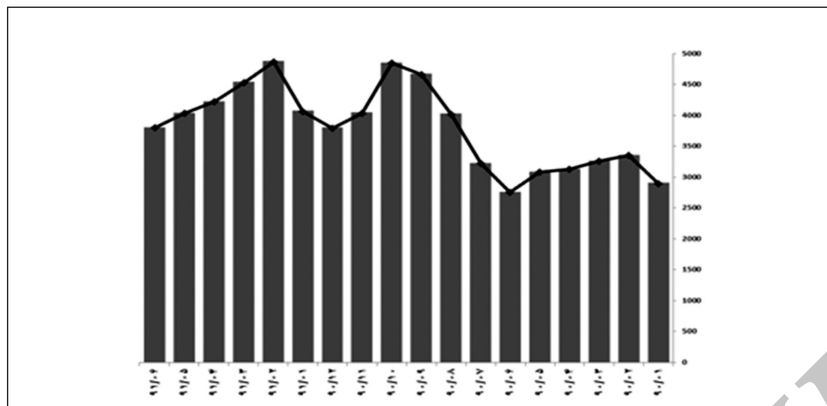
نمودار ۱۰. سطوح دسترسی اعضا

نمودار ۱۲. فراوانی مراجعه مجدد اعضای فعال برای دریافت امانت

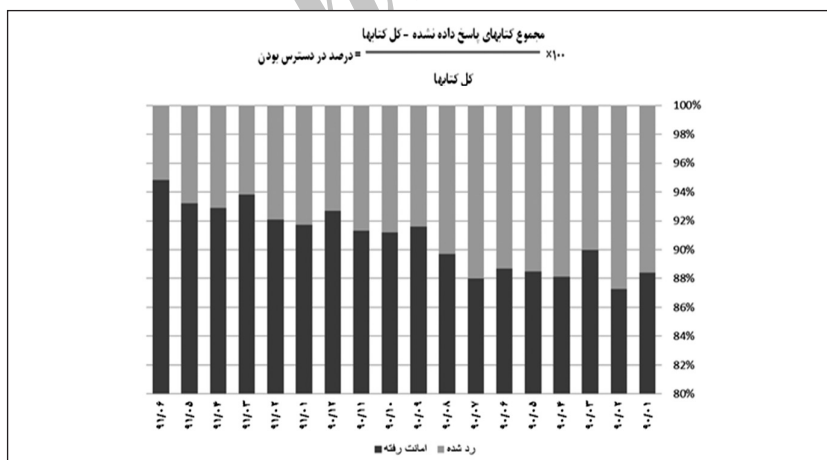
نمودار ۱۳. سرانه امانت به ازای هر یک از مراجعان در رده‌های موضوعی

نمودار ۱۴. میزان امانت در هر ماه

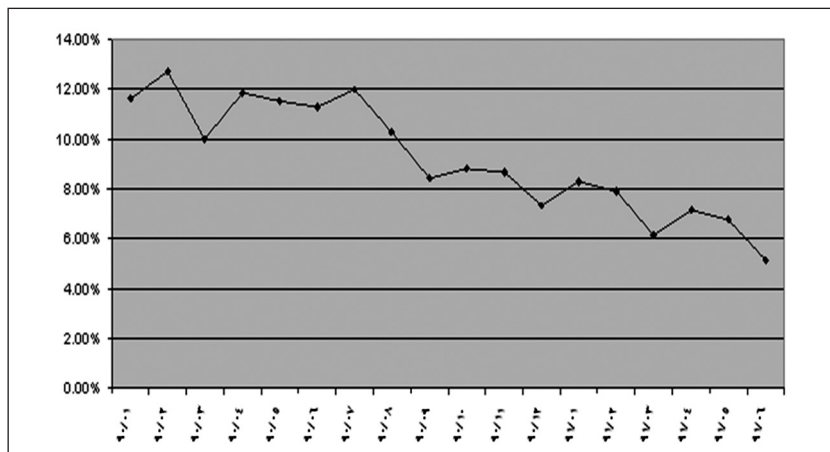
همانطور که نمودار ۱۴ نشان می‌دهد بالاترین میزان امانت در بازه زمانی موردنظر به ترتیب مربوط به اردیبهشت ۱۳۹۱ با ۷/۱۰ درصد، دی ۱۳۹۰ با ۷/۰۶ درصد و آذر ۱۳۹۰ با ۶/۸۰ درصد بوده است. همچنین شهریور، فروردین و مرداد ماه ۱۳۹۰ به ترتیب با ۴/۰۲ درصد، ۴/۲۳ درصد و ۴/۵۰ درصد کمترین میزان درخواست مراجعان را طی ۱۸ ماه به خود اختصاص داده‌اند.

از نظر درخواست‌های پاسخ داده نشده، داده نشان داد که در اردیبهشت ماه ۱۳۹۰ با ۱۲/۷۲ درصد بیشترین و در شهریورماه ۱۳۹۱ با ۵/۱۵ درصد شاهد کمترین درخواست‌های بدون پاسخ در کتابخانه عمومی هستیم. در مجموع ۱۸ ماه انجام پژوهش مشخص شد، ۸/۹۶ درصد از مجموع کل درخواست‌ها ترتیب اثر داده نشده‌اند (نمودار ۱۵).

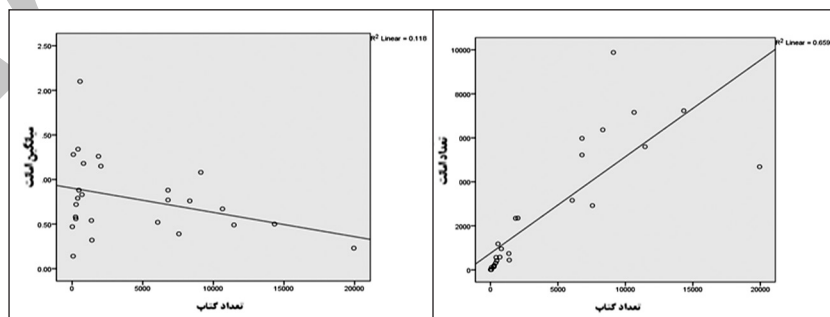
نمودار ۱۵. وضعیت درخواست‌های امانت رد شده (پاسخ داده نشده)

نتایج همچنین نشان‌دهنده کاهش میزان این شاخص از ۱۱/۶۱ درصد در فروردین ماه ۱۳۹۰ به ۵/۱۵ درصد در شهریورماه ۱۳۹۱ است (نمودار ۱۶)

نمودار ۱۶. روند تغییرات در درخواست‌های امانت رد شده طی مدت زمان انجام پژوهش

از نظر همبستگی میان تعداد کتاب‌ها با تعداد امانت در هر رده، نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون و اسپیرمن به ترتیب مقدار $r = 0.2/812$ و نیز $r = 0.2/948$ را نشان می‌دهد که باتوجه به فرمول $(+1) \leq \text{ضریب همبستگی پیرسون} \leq (-1)$ و سوگیری این مقادیر به سمت $(+1)$ حاکی است بین تعداد کتاب‌ها در رده‌های موضوعی مختلف با تعداد امانت آنها همبستگی مثبت و نسبتاً قوی وجود دارد (نمودار ۱۷). در میزان همبستگی میان تعداد کتاب‌ها با میانگین امانت در هر رده، آزمون‌های فوق به ترتیب مقدار $r = 0.3/343$ و نیز $r = 0.1/65$ را نشان می‌دهد که باتوجه به سوگیری این مقادیر به سمت (-1) حاکی است بین تعداد کتاب‌ها در رده‌های موضوعی مختلف با تعداد امانت آنها همبستگی منفی و نسبتاً ضعیف وجود دارد (نمودار ۱۸).

نمودار ۱۸. آزمون میزان همبستگی تعداد کتاب با میانگین امانت

نمودار ۱۷. آزمون میزان همبستگی تعداد کتاب با تعداد امانت

بحث و نتیجه گیری

نتایج نشان می دهد که بیش از نیمی از کتاب های مخزن با بیش از ۵۰/۳۵ درصد به کتاب های زیر مجموعه دو رده کلی B (فلسفه، روان شناسی و دین) و P (زبان و ادبیات) اختصاص یافته است که با تحقیقات رداد (۱۳۷۸)، باجلان (۱۳۸۰)، سلیمانی (۱۳۸۵)، موسوی و تاج الدینی (۱۳۸۸) همخوانی دارد و با نتایج واروک (۱۹۹۵)، ناهمخوان است.

بررسی انتشارات کشور در طی سال های ۱۳۸۵ تا پایان شش ماهه اول سال ۱۳۹۱ نیز نشانگر آن است که بیش از ۴۸/۹۸ درصد حجم کتاب های نوشته و منتشر شده در ایران در همین دو رده متمرکز شده است.

نیل مجموعه به سوی منابع و مجموعه اسلامی و ایرانی براساس بخشی از سیاست های کلان کتابخانه ملی در گردآوری این منابع قابل پیش بینی بود. اما در نهایت مقایسه میزان پیشینه و کمینه مجموعه در بسیاری از رده های موضوعی نشان دهنده عدم توازن لازم در مجموعه کتابخانه است.

مقایسه میان میانگین امانت مشخص کرد که سه رده اول این شاخص جزو رده هایی هستند که از مجموعه ۲۶ رده مورد بررسی از نظر تعداد موجودی، به ترتیب در رتبه های ۱۷، ۱۹ و ۲۴ جدول فراوانی قرار گرفته اند، در عوض رده موضوعی دین اسلام (BP) که از نظر موجودی در رتبه اول قرار گرفته است کمترین میزان استفاده را به نسبت تعداد منابع در اختیار دارد. بر این اساس پایین بودن میزان مراجعه به منابع مرتبط به ایران شناسی و اسلام شناسی در مجموعه کمی تأمل برانگیز به نظر می رسد. همچنین این موضوع نشان می دهد انتخاب کتاب های مجموعه بیشتر از آنکه براساس نیازهای واقعی مراجعان باشد بیشتر با هدف رشد مجموعه بوده است. نکته قابل توجه میانگین پایین امانت در کل مجموعه (۰/۶۱) در مقایسه با پژوهش های داخلی و خارجی دارای مقدار بسیار کم و قابل تأملی است.

در شاخص کتاب های استفاده نشده نشان داده شد که فقط در چهار رده موضوعی بیش از ۵۰ درصد منابع استفاده شده است. در این بخش از نتایج تحلیل ها نیز، همانند نتایج قبلی درصد کتاب های استفاده نشده (۷۴/۸۳ درصد) در کل مجموعه در مقایسه با پژوهش های داخلی دارای مقدار زیاد و قابل تأملی است.

بررسی اعضای فعال استفاده کننده، نشانگر علاقه کم مراجعان برای استفاده از منابع کتابخانه و بررسی سرانه امانت نیز نشان دهنده آمار پایین ۱/۳۴ بود. امتیاز پایین به معنی نارسایی مجموعه در ارتباط با علایق جمعیت مورد خطاب تلقی می شود.

درخواست امانت در ماه های برگزاری امتحانات پایان ترم دانشجویان و برگزاری آزمون های تحصیلات تکمیلی با رشد همراه بوده است. بررسی نقاط کمینه این نمودار

حاکمی از آن است که میزان درخواست مراجعان در ایام منتهی به پایان و شروع سال و نیز اوقات فراغت تابستانی کاهش داشته و در کمترین حالت خود نسبت به ماه‌های همجوار خود است. میزان دسترس‌پذیر بودن مجموعه نیز با توجه به آمار به دست آمده ۹۶/۱۱ درصد از برخی ارزشیابی‌های صورت گرفته در کتابخانه‌های دانشگاهی در سطح دنیا، قابل قبول به نظر می‌رسد.

از آنجا که بررسی‌های استفاده‌کنندگان باید با دقت طرح‌ریزی شود و ترجیحاً این بررسی باید به صورت دوره‌ای و مستمر و در هر دو نوع متغیر جامعه‌شناختی و روان‌شناختی انجام شود. لذا پیشنهاد می‌شود نیازسنجی از استفاده‌کنندگان به صورت سالانه به عمل آید تا نسبت به وچین مجموعه‌های بلااستفاده اقدام شود و از طریق فعال کردن بخش مبادله و اهدا با سایر کتابخانه‌ها از جمله نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور به توازن موضوعی کتابخانه عمومی پرداخته شود.

همچنین استفاده از بررسی‌های استفاده‌کنندگان در برنامه‌ریزی کتابخانه توسط مدیران کتابخانه در دستور کار قرار گیرد. شاخص‌های مدیریت مجموعه مانند انتخاب هدفمند، ارزیابی دوره‌ای مستمر و وچین به سوی ایجاد توازن در مجموعه کتابخانه عمومی کتابخانه ملی براساس نیازهای واقعی مراجعان در اولویت قرار گیرد و تدوین آیین‌نامه جامع مجموعه‌سازی در کتابخانه عمومی برای انتخاب، مبادله کتاب‌های مازاد و وچین مجموعه آغاز شود.

نکته دیگر قابل ذکر تبلیغ در خصوص خدمات کتابخانه عمومی از طریق سایت کتابخانه ملی و رسانه‌های جمعی مانند صدا و سیمای جمهوری اسلامی است که می‌تواند آگاهی کاربران و استفاده‌کنندگان از این کتابخانه را ارتقاء بخشد. همچنین با توجه به خلط معنایی کتابخانه عمومی با رسالت و مأموریت کتابخانه ملی، پیشنهاد می‌شود نام کتابخانه عمومی کتابخانه ملی ایران به کتابخانه امانی ملی تغییر یابد.

مآخذ

- استلماخ، والریادی. (۱۳۷۷). کتابخوانی در روسیه در عصر دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی. (نجلای حریری، مترجم). فصلنامه پیام کتابخانه، ۸ (۲)، ۷۱-۸۳.
- باجلان، علی (۱۳۸۰). پراکندگی موضوعی مجموعه کتابخانه عمومی شهید باهنر بروجرد و میزان استفاده از مجموعه به تفکیک مقوله‌های موضوعی در سال ۱۳۸۰. فصلنامه کتاب، ۱۴ (۲)، ۴۵-۵۱.
- جانسون، پگی (۱۳۸۹). مبانی مجموعه‌سازی و مدیریت مجموعه. (محسن شمس‌اژه‌ای و منصور کوهی رستمی، مترجمان). تهران: نشر چاپار.

- رداد، ایرج (۱۳۷۸). بررسی گرایش‌های موضوعی استفاده‌کنندگان کتابخانه مرکزی و کتابخانه‌های اقماری آستان قدس رضوی در مشهد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- سلیمانی، محمدرضا (۱۳۸۵). پراکندگی موضوعی مجموعه کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی دانشگاه امام صادق(ع) و میزان استفاده از آن به تفکیک رده‌های موضوعی. فصلنامه کتاب، ۱۷ (۳)، ۶۱-۷۴.
- کارنا، ساها (۱۳۷۳). بررسی رفتار استفاده‌کنندگان. (همایون حمیاری، مترجم). فصلنامه پیام کتابخانه، ۴ (۲-۱)، ۱۰۵-۱۱۳.
- گاردنر، ریچارد ک. (۱۳۷۶). مجموعه‌سازی، پیدایش، گزینش و گسترش مواد کتابخانه‌ای. (اسدالله آزاد، مترجم). مشهد: آستان قدس رضوی.
- موسوی، علی سادات و تاج‌الدینی اورانوس (۱۳۸۸). کتاب‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه شهید باهنر کرمان: پراکندگی موضوعی و گزارش استفاده. فصلنامه کتاب، ۲۱ (۳)، ۱۵۲-۱۶۳.
- Ottensmann, J. R., Gnat, R. E., Gleeson, Michael E. (1995). Similarities in circulation patterns among public library branches serving diverse populations. *Library Quarterly*, 65 (1), 89-118.
- Vavrek, B. (1995). Rural Information needs and the role of the public library, *Library Trends*, 44 (1), 21-48.

استناد به این مقاله:

- پورعبادی، رضا؛ میرحسینی، زهره و نشاط، نرگس (۱۳۹۴). پراکندگی موضوعی و میزان استفاده از کتاب‌ها در کتابخانه عمومی کتابخانه ملی. فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۲۶ (۱)، ۸۵-۱۰۰.